

JAKÓB HOFFMAN.

Pisanki wołyńskie.

Pisanki są dzisiaj przeżytkiem. Ten dzisiejszy przeżytek był kiedyś, kiedy nie wiadomo, zjawiskiem czy wytworem racjonalnie i logicznie związanym z życiem ludzi, to znaczy, że ludzie ci rozumieli jego cel i związek z całokształtem swego życia. Jednakowoż życie, które wyłoniło dany zwyczaj, z biegiem czasu uległo przekształceniu; podłoże racjonalne znikło, a pozostał jedynie szczątek jego, mający pewną sankcję estetyczną bytu swego, ale nie wytrzymujący zetknięcia z logiką¹⁾.

Zwyczaj malowania jaj wielkanocnych t. zw. pisanek, należy zaliczyć do pozostałości z czasów przedhistorycznych. Zwyczaj ten istniejący w całej niemal Europie jeszcze w XVII w., przechował się obecnie tylko w jej wschodniej części i to przeważnie na ziemiach słowiańskich. Jednakowoż i tutaj widzimy powolne, ale ciągle zanikanie tego zwyczaju. Ogólny przewrót stosunków i wartości po wielkiej wojnie nie pozostał bez wpływu na zwyczaj sporządzania pisanek, jak też i na inne zwyczaje ludowe. Zubożenie ludności, stosunkowo wysoka cena jaj i stąd pokusa do ich spieniężania raczej, niż użycia na pisanki, drożyzna i trudność nabycia farb, a wreszcie zabijająca dawne zwyczaje i tradycje — cywilizacja miejska, która przez usta „bywalców”, światowych wyśmiewa pisanki jako „chłopską” zabawkę, wszystko to sprawia, że nawet w okolicach, gdzie jeszcze przed wojną pisano jaja, zwyczaj ten zanikać zaczyna.

Nauka nie doszła jeszcze do stwierdzenia, jakim jest pochodzenie pisanek, skąd i dlaczego zwyczaj pisania jaj powstał, mimo że z innej strony wyświetliła nam stanowisko jaja (niepisanego) w wierzeniach, obrzędach ludowych i t. p. Pokróćce tylko wskażę na stanowisko jaja niepisanego w wierzeniach ludowych.

¹⁾ Krzywicki L.: „Przeżytki”, Bibl. Warszawska 1897 str. 37—38.

Jajko w wierzeniach ludowych.

W głębokiej starożytności wierzą, że wszechświat powstał z jajka i dlatego też różne ludy składają jaja swym bogom w ofierze. Jajkiem posługują się niektórzy jako lubczykiem, a w lecznictwie ma bardzo szerokie zastosowanie. Leczą niem: zimnicę, „zawianie“, przeciwko wypadaniu włosów, pozbawienia krostów z twarzy — ba nawet upiększania, gdyż niektórzy (głównie niektóre) wierzą, że mycie twarzy wodą w której rozpuszczone jest białko lub żółtko sprawi, że twarz ta będzie piękniejszą i t. d. W magji ma też jajko szerokie zastosowanie. Wierzą niektórzy, że skorupy jaj zawieszane na odrzwiach, oknach, nawet u pułapu, chroni dom od uderzenia piorunów. W szeregu obrzędów religijnych ma jajko szerokie zastosowanie n. p. u ludów ruskich w niedzielę Przewodnią idą na cmentarz i zostawiają umarłym jajka na pokarm. Wszystko to znane jest nauce z wielu miejscowości kuli ziemskiej¹⁾.

Technika pisania.

Zanim postaramy się wyjaśnić przypuszczalne pochodzenie pisanek w Polsce, zajmiemy się techniką pisankowania.

Rozróżniamy trzy rodzaje jaj malowanych: kraszanki, skrobanki i pisanki.

Kraszanki — to jaja malowane jedną farbą lub najwyżej na marmurowo bez żadnych ornamentów. Kraszankę nazywają w niektórych okolicach malowaną²⁾ lub „wełykodnycią“³⁾. Kraszanki marmurkowe robią zazwyczaj w ten sposób, że jaje wkłada się do jakiejś starej pończochy kolorowej, polewa się je nieco wodą i gotuje w gęstej parze. Ten sposób wyrabiania kraszank jest powszechny na Żmudzi.

¹⁾ Interesujących się tą sprawą odsyłam do następującej literatury: Antoniewicz Wł.: Pisanki w Polsce, Ziemia 1913, IV, str. 182. — Dorfler A.: Todvorbildungen im Magyarischen Volksglauben. Am Urquell 1892, III, str. 145. — Fedorowski M.: Lud białoruski I, str. 349 (2030), str. 353 (2069). — Fischer Wł.: Pisanki na Huculszczyźnie, Ziemia 1922, VII, 137. — Frahm L.: Ständereier. Am Urquell 1890, I, str. 33. — Freitag L.: Tiere im Glauben der Aelper. Am Urquell 1892, III, str. 190. — Klinger W.: Jajko w zabobonie ludowym u nas i w starożytności. Rozp. Akad. Umiejętności, t. 45, str. 168. — Fr. S. Krauss: Liebfremdungen in Bosnien. Am Urquell 1892, III, str. 174. — B. Munkacsy: Volksglauben der Wotjaken. Am Urquell 1893, IV, str. 159. — C. Rademacher: Maisitten am Rhein. Am Urquell, IV, str. 240. — B. W. Schiffer: Altglauben u. volkstümliche Heilkunde der galiz. Juden. Am Urquell, IV, str. 118. — Wliskołcki H.: Magayrischer Liebeszauber. Am Urquell 1891, II, str. 56. — Żegota Pauli: Pieśni ludu polskiego, str. 32.

²⁾ „Ilustrowany Kurjer Codzienny“, 1926, nr. 94, str. 207.

³⁾ Sokalski: Powiat sokalski, str. 209.

Na jednostajnie zabarwionej powierzchni jaja wyskrobuja delikatnie ostrym koncem nożyka lub igłą piękne wzory i w ten sposób powstają skrobanki¹⁾ (na Wołyniu takich się nie spotyka).

Trzeci rodzaj jaj malowanych to pisanki.

Już w drugiej połowie wielkiego postu starają się gospodynie o pisanki. W tych wsiach, gdzie nie wszystkie dziewczęta umieją pisać pisanki, oddaje się jaja specjalistkom, które zajmują się specjalnie pisaniem jaj. Za pisanie jaj w niektórych wsiach otrzymują specjalistki opłatę czy to w formie pieniędzy czy też podarowanych jaj.

We wsiach, gdzie wszystkie dziewczęta i mężatki zajmują się wykonywaniem pisanek, przystępują do tej pracy dopiero w Wielkim Tygodniu. I tutaj można jeszcze wyodrębnić dwie kategorie wsi. W jednych piszą od Palmowej Niedzieli aż do Wielkiej Soboty, w innych od Wielkiego Czwartku do Wielkiej Soboty.

Zwyczaj pisania upada już, po największej części wykonują teraz kraszanki, w ostatnich zaś latach ukazały się jaja ozdobione „odbijankami“ wykonanymi fabrycznie. We wsiach dalej położonych od miast i miasteczek zwyczaj pisania przechował się, lecz i tam widać już upadek. O ile dawniej w każdej rodzinie pisano około kopę jaj, t. j. 60 sztuk, to teraz zazwyczaj liczba pisanek przypadających na rodzinę nie przekracza liczby 30.

Prócz pisanek i kraszanek spotykamy jeszcze na Wołyniu jaja malowane zwane „malowankami“. Różnica pomiędzy pisanką a malowanką²⁾ jest następująca: Pisanki posiadają ornament biały lub jednego koloru na jednobarwnym tle, podczas gdy malowanki posiadają ornamenty różnobarwne, niekiedy aż siedem barw obejmujące. Inną kategorią spotykaną na Wołyniu to „zalewanki“, które wykonuje się w ten sposób, że całe jajo posiada ornament w dwu kolorach³⁾. We wsiach, w których spotykamy pisanki, natrafiamy także na kraszanki i to niestety już kraszanek więcej aniżeli pisanek.

Pisanki wykonują w ten sposób: jajko zmywa się letnią wodą, poczem przystępuje się do pisania. Przedewszystkiem pisząca sporządza sobie „kistkę“, którą robią z cienkiej blaszki zwińjąc ją na igłę w rurkę. Rurkę tę wtyka się pod kątem prostym w rozkłuty na końcu patyczek i aby rurka nie spadła przewiązuje się ją nitką. W niektórych wsiach nazywają kistkę inaczej k l u c z k ą⁴⁾. Sporządziwszy jedną albo dwie

¹⁾ „Ilustrowany Kurjer Codzienny“, 1925, nr. 102, str. 16.

²⁾ Futor szlachecki, gm. Aleksandrja, pow. Równe.

³⁾ Borki, gm. Stepań, pow. Kostopol.

⁴⁾ Jagodzin, gm. Bereźce, pow. Luboml.

„kistki“, gotuje pisząca farby. O sposobie przyrządzania farb pomówimy później.

Do pisania używa się w o s k u, który w niektórych miejscowościach mieszają z sadzą czarną z komina. Niektórzy utrzymują, że najlepszym woskiem jest wosk ze świecy przyniesionej z cerkwi, a zapalonej w Wielki Czwartek¹⁾. Wosk kładą do garnuszka lub pudełka blaszanego, stawiają na piecu, by się roztopił, i garnuszek z roztopionym woskiem znajduje się stale w pobliżu ognia, by nie skrzepł. Do garnuszka z roztopionym woskiem wrzuca się kistkę, albo też dwie, by do rurki nalał się roztopiony wosk. Przystępując do właściwego pisania, bierze pisząca jaje w lewą rękę i trzyma je palcem pierwszym, trzecim, czwartym i piątym, a kistkę z woskiem w prawą rękę. W najważniejszej części piszą ornament tym woskiem bezpośrednio na jajku, w niektórych jednak wsiach rysują na jajku wprzód ornament ołówkiem²⁾, poczem dopiero pociągają rysunek ołówka woskiem. Zanim zacznie pisać, pisząca ociera z nadmiaru wosku koniec rurki o drugi palec (wskazujący) lewej ręki w której trzyma jaje, aby wosk nie skapał na pisankę, poczem zaczyna pisać od głowy do ogona, t. j. od grubszego końca do cieńszego, obracając odpowiednio jajem, a nie poruszając „kistką“. I tu jednak widzimy już odchylenia, t. zn. poruszają „kistką“, a jaje trzymają nieruchomo.

Gdy wosk w rurce „kistki“ zastygnie albo go zabraknie, pisząca wrzuca ją do garnka z roztopionym woskiem, a bierze drugą napełnioną woskiem. W taki sposób pokrywa te miejsca, które mają pozostać w ornamencie białe. Gdy już biały wzór wypisany, t. zn. pokryty woskiem, wrzuca się jajko do żółtej farby, gdzie ono pozostaje przez krótszy lub dłuższy okres czasu, zależnie od tego, czy farba ma być jaśniejszą czy ciemniejszą. Przez ten czas wyprowadza pisząca biały wzór na innych jajach.

Wyjęte z żółtej farby jaje kładzie pisanczarka, by przeschnęło, poczem rozprowadza „kistką“ wosk po żółtym tle, nie ścierając wosku przykrywającego białe tło, skutkiem czego otrzymuje wzór żółty. Następnie wrzuca do zielonej farby, a gdy ta farba przyschnie, przykrywa ją roztopionym woskiem, przez co uzyskuje wzór zielony, poczem wrzuca do czerwonej farby, w której jaje pozostaje przez kilka godzin. Po wyjęciu jaja z czerwonej farby osusza je i przykrywa roztopionym woskiem te miejsca, które mają dać wzór czerwony, poczem nie ścierając zupełnie wosku, przykrywającego poprzednie kolory, wrzuca do farby czarnej. Widzimy więc, że przy pisaniu jaj przykrywają jaśniejsze

¹⁾ Derowiane, gm. Klewań, pow. Równe.

²⁾ Ulaniki, gm. Szczurzyn, pow. Łuck.

farby ciemniejszymi. Po wyjęciu jaja z czarnej farby wysusza się je, poczem kładzie się do miski, którą wsuwa się do ciepłego pieca. Tutaj воск taje, poczem wyjmują się wszystkie jaja, ociera z wosku miękką szmatką i pisanka w całej okazałości jest już gotową. Dla dodania połysku smaruje się pisanek słoniną.

Przyrządzanie farb.

Farby używane do pisania jaj są albo naturalne albo chemiczne. Naturalne farby otrzymuje się przez wygotowanie odpowiednich roślin. Chemiczne zaś kupuje się w sklepach. Na Wołyniu wygotowują następujące farby: żółtą, czerwoną, zieloną, siną (niebieską) i brunatną. Żółtą farbę otrzymują z kory młodej dzikiej jabłoni, z kwiatów kaczęca. Czerwoną i ceglastą otrzymują z łupinek cebuli, zieloną z wygotowania liści barwinku, zielenicy, jako też z młodego zielonego żyta, sine z kwiatów „sończyka“ (przelaszczki), brunatną z kory dębowej i olszyny. Czarną z sadzy. Gdzieś tam dla uzyskania farby żółtej gotują ziarna żyta¹⁾. We wsiach znajdujących się bliżej miast i miasteczek używają teraz w przeważnej części farb chemicznych.

Czynność pisania odbywa się zazwyczaj dwa razy w roku, gdzieś tam trzy razy. Raz przed świętami Wielkanocnymi, drugi raz na św. Jerzego, gdzieś tam zaś piszą specjalnie na niedzielę Przewodnią (Prowody).

Legends o pisanekach.

Chcąc dociec co było przypuszczalną przyczyną powstania zwyczaju pisania jaj, musimy sięgnąć do legend związanych z pisaneką.

Na Wołyniu spotkałem tylko jedną legendę we wsi Lachów, gm. Nowomalin, pow. Zdobunów: kraszanki piszą na pamiątkę następującego zdarzenia: jak Pana Jezusa prowadzili na stracenie, to kazali mu nieść krzyż, a kiedy się zmęczył zmienił go kupiec, który niósł białe jajka na sprzedaż. Gdy kupiec popatrzył na jajka, były one czerwone.

Warjanty te same legendy z poza Wołynia przedstawiają się następująco:

Gdy Chrystus spłynął krwią, przy bolesnym biczowaniu, jaja na całym świecie stały się czerwonymi na znak, że Chrystus krwią Swą odkupił świat²⁾.

Gdy Pan Jezus niósł krzyż na Golgotę, Żydzi rzucali nań kamieniami. Jakież było ich zdziwienie, gdy zamiast rzucanych kamieni ujrzeli na ziemi czerwone pisanek³⁾.

¹⁾ Kazimirka, gmina Stepań, powiat Kostopol.

²⁾ Dodatek nauk. liter. „Ilustrowanego Kurjera Codziennego“, 1926.

Kiedy Pan Jezus upadł pod ciężarem krzyża, zmuszono idącego z koszykiem jaj, Szymona Cyrenejczyka, aby pomógł Zbawicielowi dźwigać krzyż. Gdy już Chrystusa ukrzyżowano, Cyrenejczyk poszedł po pozostawiony u znajomego koszyk z jajami. Patrzy i widzi jaja, pokryte pięknym szkarłatem¹⁾.

Inne 2 legendy z Huculszczyzny podaję niżej.

Bolejącej przy pustym grobie Marji Magdaleny ukazał się anioł i rzekł: „Nie płacz Marjo, Chrystus zmartwychwstał“. Ucieszona tem Marja pobiegła do domu i zastała wszystkie jajka, które miała w korbaczkach, umalowane na czerwono¹⁾.

Pierwszą pisanekę pisała Matka Boska złotym pisakiem, aby mały Jezus miał się czem bawić²⁾.

Z ran Chrystusa połała się krew, z każdej kropli porobiły się czerwone kraszanki. Matka Boża płakała bardzo nad rozpiętym Chrystusem. Na które z owych kraszanek padła łza, zamieniały się w piękne pisanek³⁾.

Istotą tych legend jest połączenie: jaja i farby czerwonej z osobą Chrystusa Boga. Odrzućmy z tych legend mękę i osobę Chrystusa, a zostaną nam jaja, czerwony kolor i Bóg. Postarajmy się teraz te 3 składniki t. j. jaje, kolor czerwony i Boga połączyć logicznie i racjonalnie ze sobą. By dojść do tego, musimy uciec się do wierzeń ludów pozapolskich.

Oto u niemieckich ludów alpejskich spotykamy w starożytności wierzenie, że najbardziej ulubionym kolorem Boga piorunów Thorra był kolor czerwony³⁾ i jajka wielkanocne są czerwone. Z tego nasuwa się wniosek: Bogu piorunów był poświęcony kolor czerwony, boć zresztą i błyskawica i słońce jest czerwone. Mamy zatem prawo powiedzieć, że symbolem Boga piorunów i słońca był kolor czerwony. Pozostaje sprawa jajka. Tu zwrócimy się o pomoc do starożytnych Parsów, jednego z ludów irańskich. Tam, jak stwierdza p. Friedrich⁴⁾, ludzie zamieniali w czasie święta wiosennego między sobą czerwone jaja, a to jaje jest według niego symbolem płodności. Z tych dwu porównań mamy: jaje było symbolem Bogini płodności, kolor zaś czerwony symbolem Boga piorunów i słońca.

¹⁾ Warjant tej legendy podaje ze wsi Tehliw, pow. Rawa Ruska Korduba M. w „Pysanki w Hałyckij Wołyni“ w Mat. do ukr.-ruskiej etnologii, t. I. 182, oraz St. Rudańskij z połtawskiej gub. (zob. Dragomanow: Mat. predania 145).

²⁾ Szuchiewicz Włodzimierz: Huculszczyzna, t. III, 238

³⁾ Dr. L. Freytag: Tiere im Glauben der Aelper. Am Urquell 1892, t. III, str. 190.

⁴⁾ Symbole und Mythologie in der Natur, przytoczone przez Freytaga.

Wstawmy te odpowiedniki w legendy wyżej przytoczone. Okazuje się, że jaje czerwone najprawdopodobniej musiało być u pierwotnych Słowian symbolem Boga pioruna i słońca oraz Bogini płodności. Utwierdzi nas w tem związanie jaja czerwonego z osobą Matki Bożej i Chrystusa w legendach słowiańskich będących pod wpływem kościołów chrześcijańskich. Oto, kościoły te nie mogąc wytępić starej pogańskiej wiary u pierwotnych Słowian, narzuciły im osoby Matki Boskiej i Chrystusa w miejsce Bogini płodności i Bogów pioruna i słońca.

Systematyka ornamentu.

Pozostaje nam jeszcze jedna kwestja do omówienia t. j. ornamentacja pisanek. Widzimy trojakiego rodzaju ornament na pisankach: najczęstszy geometryczny, rzadszy roślinny i najbardziej rzadki ornament zwierzęcy.

Najrzadziej występujący motyw ornamentacyjny to ornament zwierzęcy. I znowu mamy do czynienia z przeżytkiem. Mimo, że dziewczęta i kobiety piszą różne: koniki, kurki, kurze, gęsie i wronie łapki, motylki, pająki, kaczki, bociany i raki, to nie potrafią nam one wytłumaczyć dlaczego to piszą. Ot, najwyżej powiedzą, „maty tak pisała i ja tak pyszu“. Gdy się jednak nad tem zastanowimy, zobaczymy, że ongiś pisanie tych zwierząt było logicznem i konsekwentnem. Wspominałem już o wierzeniu Hucułów, że pisanek nie mają się żadne czary. A spójrzmy jak się dzisiaj odnosimy do niektórych zwierząt, np. bociana, Mamy go w wielkiem poszanowaniu, zabijać, ani zła żadnego czynić mu nie wolno, bo ogień pod chatę podłoży. Pająka nie wolno zabijać i t. d. Wierzenia te są przeżytkiem bardzo dawnych czasów jak i ich malowanie. Prof. L. Krzywicki i Tatarkiewicz mówią nam, że z rysunkam zwierząt spotykamy się u człowieka przedhistorycznego już w okresie paleolitycznym¹⁾ (t. j. około 150.000 lat temu), kiedy to człowiek rysuje różne zwierzęta na ścianach jaskiń zamieszkałych przez siebie. Rysuje on zaś nie z pobudek estetycznych, te względy stoją na drugim planie i uwydatniają się tylko w wykończeniu rysunku, lecz z pobudek wierzeniowych, dla czarodziejstwa. Oto zapomocą zaklęć dokonanych przez kapłana nad rysunkiem, stanie się, że człowiek opanuje duszę zwierzęcia prędko natrafi na takie zwierzę, lub jego ślad — nogi — i upoluje je swemi niedostatecznymi narzędziami. Umieszczanie zwierząt jako ornamentu zdobniczego na pisankach, powstało zapewne z takich samych pobudek, jak te rysunki na skałach.

Z roślin widzimy na pisankach po największej części fa-

¹⁾ Rozwój kultury w Świat i człowiek, t. III. Rozwój sztuki w Świat i człowiek, IV.

solę i barwinek, do dziś wedle wierzeń w całych Niemczech skuteczny środek na odwrócenie czarów i uroków¹⁾. Róża, to właściwie gwiazdy¹⁾ i zależnie od ilości gwiazd, róże są pełne, czubate i t. p. Poza tem znajdziemy na pisankach inne rośliny i kwiaty, których żaden botanik nie potrafi oznaczyć.

Najczęściej występuje na pisankach ornament geometryczny. Prof. Breuil, sumienny i twórczy badacz sztuki paleolitycznej wykazał, że niektóre rysunki geometryczne są to schematyzowane, geometryczno-stylizowane derywaty czysto naturalistycznej sztuki pierwotnej. Są to: plecionki, grabie, kąciki, wiatreczki, bezkonecznik t. j. linja bez końca i t. d. Trójkąty i spirala to stare symbole wulwy przeciwko urokom.

Swastyka, krzyż, sosenka i kwiatek mają takie same znaczenie jakie ma różdżka weselna starosty t. j. symbolu falusa, który ma niszczyć złe wejrzenie¹⁾.

Ostatnie zagadnienie to rozmieszczenie dekoracyjne ornamentu. Klasycznym rozwiązaniem²⁾ koncepcji dekoracyjnej na pisance jest rozwinięcie ornamentu na pasie, któryby można nazwać równikowym, oraz na biegunach. Tak rozłożony ornament podkreśla najznamienniejsze wybrzuszenia kształtu skorupki. Inne rozwiązania, biorące za podstawę podział pola równoleżnikowy, południkowy krzyżowy i t. p. muszą być uznane, niezależnie od jakości ornamentu za mniej udatne.

Na wielu pisankach można znaleźć wszystkie rozwiązania od klasycznego, przez mniej udatne do dziwaczego.

Pierwiastki zdobnicze pisanek.

Po ogólnem omówieniu należałoby przeprowadzić specjalne studja nad ornamentyką pisanek wołyńskich. Studja te musieliby naturalnie przeprowadzać specjaliści t. j. historycy sztuki. W studjach tych bowiem byłoby rzeczą niewystarczającą omawianie form ornamentacyjnych, lecz należałoby zastanowić się nad historją tych ornamentów. Badanie pochodzenia, wzajemnych wpływów, bezpośrednich przejść i dalekich nieraz wędrówek motywów ornamentacyjnych umożliwi dokładniejsze ujęcie wielu zagadnień rozwojowych, odnoszących się do życia form zdobniczych pisanek w różnych epokach.

Posiadając dość spory zbiór pisanek wołyńskich, bo przeszło 500, mogę w przybliżeniu ustalić sobie formy ornamentacyjne, i nawet łączyć je w grupy.

¹⁾ Antoniewicz Wł. op, cit. 187.

²⁾ Dodatek lit. nauk. „Codz. Kurjera Ilustr.“ 1926, Nr. 94, str. 7.

Przełóżając ten zbiór mimowoli uwaga wyławia pewne typy ornamentacyjne, które bądź to pozostają same, bądź też łączą się w kompleksy ornamentów, umieszczonych na jednej pisance. Typem ornamentacyjnym będzie zatem ornament, który zawiera zasadnicze cechy danej grupy ornamentów na pisankach np.: róża i jej różne warianty. Grupę zaś ornamentacyjną pisanek stworzymy sobie dobierając pisanki na podstawie ogólnych podobieństw ich ornamentów.

Jak już wyżej zaznaczyłem, dużą rolę w zdobieniu pisanek odgrywa tradycja. Tradycja ta powoduje, że o ile z jednej strony spotykamy w zdobieniu pisanek ornamenty rozrzucone na dużej przestrzeni geograficznej, to znowu z drugiej strony ta sama tradycja przechowała nam pewien ornament, czy to zasadniczy czy przyswojony, tylko na pewnym terenie i takiego typu ornamentacyjnego na innym terenie nie spotykamy.

Nie należy tu jednak wykluczać indywidualności pisarki, która czasem odbiega od zasadniczych form ornamentacyjnych, jednak wypadki te są rzadkie i dlatego przy rozważaniach nie będziemy brali ich w rachubę.

Prócz rozpiętości geograficznej czyli przestrzennej musielibyśmy wziąć pod uwagę rozpiętość czasową ludu zdobiącego tak a nie naczaj te pisanki. Jeśli chodzi o rozpiętość czasową, to należałoby ustalić kolejność zmian typu ornamentacyjnego i następstwa tych zmian. Naturalnie, że chcąc tego dokonać, musimy dzisiaj posługiwać się dedukcją: na podstawie rozpięcia przestrzennego u ludów na różnym stopniu rozwoju kultury ogólnej, artystycznej w szczególności możemy zrekonstruować rozpięcie czasowe, t. j. zmiany, jakie zachodziły w przedstawieniu danego ornamentu w różnych czasach. By to uskutecznić, trzeba mieć: 1) Dużą ilość pisanek z różnych terenów, t. zn. nie tylko z terenu Wołynia, nawet za mały okazałby się zbiór z terenu całej Rzeczypospolitej, ale trzeba było mieć olbrzymi zbiór z terenu europejskiego, a nawet z poza Europy. 2) Odpowiednio zasobną bibliotekę w której znalazłyby się, jeśli nie dokładne opracowania ornamentu pisanek, to przynajmniej ich ilustracje.

Bardzo liczną grupę ornamentacyjną przedstawiają pisanki o motywach róży. We wsi Oleksiniec Mały, pow. rówieńskiego, motyw róży występuje aż w 15 pisankach. Cóż dopiero jeśli weźmiemy pod uwagę teren całego Wołynia? Motyw ten dojdzie napewno do ilości 50 albo i więcej wariantów. Z naturalistycznym przedstawieniem róży spotykamy się bardzo rzadko. W swym zbiorze posiadam tylko jeden egzemplarz z Futuru Szlacheckiego, powiatu kostopolskiego, ryc. 12. Widzimy tam na łodydze z kilku gałązkami obraz kwiatu. Jeśli nam

fantazja dopisze, możemy rysunek ten, przedstawiający ogólny typ kwiatu, uznać za różę. W danym wypadku nie chodzi nam o podobieństwo tego kwiatu do róży, chodzi nam tylko o sposób przedstawienia pojęcia róży. Mamy tu płatki zakończone raczej ostro niż okrągło i szypułkę oraz gałązkę. To ostre zakończenie tych płatków wraz z szypułką będzie cechą wybitną tej grupy ornamentów, będzie to zatem typ ornamentacyjny. Ten typ ornamentacyjny przekształca się w coś w rodzaju gwiazdy i w tej formie przechodzi stopniowo z „pełnej róży“ ryc. 7 poprzez „podwójną“ ryc. 4 do „sześćcio-“ ryc. 8, a nawet „ośmiokrotnej róży“ ryc. 11, by wreszcie utworzyć regularną gwiazdę ryc. 13. Ta stylizacja róży na podobieństwo gwiazdy, każe pójść jeszcze dalej do uzyskania „pełnej róży“ w formie wielokątnej gwiazdy ryc. 6 i 15 i „róży czubatej“ ryc. 5. Kąty z biegiem czasu (prawdopodobnie mamy tu znaczne rozpięcie czasu) wydłużają się i dojdą do formy „poprzecznej róży“ ryc. 3 i „róży“ ryc. 14. Przedstawienie korony róży z motywami uproszczonymi liści, znajdziemy na ryc. 9. Zupełną stylizację geometryczną róży spotykamy na „róży“ ryc. 1 i „iks“ ryc. 2, gdzie kwiaty w połączeniu z szypułkami tworzą barwną, dekoracyjną mozaikę trójkątu. Oto pokrótce grupa ornamentacyjna „róży“, nie wyczerpująca bynajmniej w pełni jej przenajróżniejszych wariantów.

W grupie tej należałoby jeszcze uwzględnić dekoracyjność, t. j. określić wrażenie estetyczne, oparte na efekcie kolorystycznym. Jeśli chodzi o dekoracyjność, to od jednobarwnej „róży żółtej“ ryc. 5 i 12 (tło żółte, linje białe), poprzez białą na tle czerwonym ryc. 8 i 11. żółtą z pylnikiem zielonym na czerwonym tle, ryc. 7, białą na liljowym tle, ryc. 15, białą-żółtą-czerwoną na brązowym tle, ryc. 10, dojdziemy do wielobarwnych, ryc. 1, 2, 3 i 4, specjalnie zaś dekoracyjnie przedstawia się ryc. 6 o harmonijnie stosowanych kolorach: białym, żółtym, zielonym i czerwonym. Bogatą ornamentykę posiada róża z Ulanik, pow. łuckiego, ryc. 9. Tu prócz róży na otoku widzimy „Wianek“ z gałązek, podobnie jak na ryc. 48 i 49.

Skończywszy pokrótce o róży, wspomnieć należy o ogórkach i arbużach, wogóle o owocach. Tych spotykamy mało. Przedstawiłem tu ogórki na ryc. 16 i 17. Ornament bardzo ubogi także dekoracyjność słaba, ryc. 16, na czerwonym tle zielone i żółte ogórki, ryc. 17 zielone ogórki na szaro-zielonym tle.

Osobną grupę ornamentacyjną będą stanowiły pisanki o motywie ornamentacyjnym liści. Liście te ryc. 18 do 23 mają różną formę. W przeważnej części są to liście dębowe, które przedstawiono realistycznie, mimo to posiadają różne dodatki, głównie przedłużenia i ozdobienia szypulek. Rzadziej trafiają się okazy innych liści np. pa-

proci, rys. 100, Zazwyczaj liście dębowe są malowane jednym kolorem, bardzo rzadko dwoma. Naturalnie, że przedstawienie liści na pisankach nie ogranicza się tylko do naturalistycznego rysunku, owszem dosyć często spotykamy geometryczną stylizację liści, ryc. 33.

Konsekwencją zastosowania liści będzie umieszczenie małych gałązek na pisankach. Będą to tak gałązki drzew liściastych ryc. 42, 43, 44, 77, 85, 86, 106, jak i drzew szpilkowych, ryc. 50, 51, 52, 83, 84, 93. Gałązki z liśćmi mają też zastosowanie w ornamencie pisanek, ryc. 43, 44, 50, 51, 53, 95.

Gałązki będą się łączyły ze sobą i utworzą nam „wianeczki“, ryc. 48, 49.

Strona dekoracyjna przedstawia się różnie. Będą tu gałązki jednokolorowe obok więcej kolorowych, przyczem i tło, na którym się znajdują, bywa różne.

Spotykamy też i drzewa, raczej jako gałązki umieszczone. W przeważnej części będą to drzewa szpilkowe „jołki“, „jołynki“, ryc. 101, 103, 104, 114 i 115. Jołynki nie występują same, zazwyczaj w kombinacji z innymi motywami i to w zasadzie jako motywy dekoracyjne.

Kwiaty występują również naturalistycznie, ryc. 24 do 26, 30 do 32, 40 i 41 jak i w stylizacji geometrycznej, ryc. 27 do 29, 36, 39, oraz poniekąd ryc. 45 i 46. Dekoracyjnie przedstawia się ta grupa bardzo bogato, specjalnie zaś ryc. 32, 39.

Zwierzęta względnie części ciała zwierzęcego spotykamy też w ornamentyce pisanek. Tę część, sądzę, należałoby rozbić na dwie grupy; ślady nóg i inne części. Ślady nóg w różnych formach spotykamy na ryc. 54 do 58. Niektóre są różnokolorowe, ryc. 54 do 56, inne jedno-kolorowe, ryc. 57 i 58. W kombinacji z innymi ornamentami spotykamy ślady nóg na ryc. 73, 95 do 98, 103, 107, 112 i 113. Inne części ciała zwierzęcego to „baranie rogi“, ryc. 63 i 64.

Całe zwierzęta spotykamy rzadko, jako ornamenty na pisankach. We wsi Krasnosiele, pow. rówieńskiego spotkałem pisanek z „rakiem“, niestety nie posiadam jej. Wołyń nie posiada żadnego specjalnie ulubionego zwierzęcia jak Huculszczyzna, gdzie częstym ornamentem jest koń. Tu spotykamy tylko „pająka“, ryc. 59 do 62. P. Sabina Sydorowicz¹⁾ wyprowadza pająki od trikwetra. Jeśli chodzi o wyżej przytoczone przykłady, byłbym skłonny uznać jeszcze ryc. 64 za pochodzącą od trikwetra (por. ryc. 17 i 24 u p. Sydorowicz) i tutaj dekoracyjność jest rozmaita.

¹⁾ Sabina Sydorowicz: „Pisanki ukraińskie“. Praca ręczna w szkole, 1927, Nr. 4.

Słońce i gwiazdy występują dosyć często najwyraźniej na ryc. 89 i 115.

Geometryczne elementy ornamentu mają bardzo szerokie zastosowanie.

Pasy i kliny spotykamy bardzo często w różnych warjantach i w różnych kombinacjach ornamentacyjnych. Wyraźniej występują na ryc. 37, 38, 45 do 47, 78 i t. d. Pasy przedstawione jako „dróżka“ wyobrazają ryc. 72, 97, 110, 112 i 117.

Kropki i krążki, sitka i rzeszotki spotykamy bardzo często. Nie występują one jako jedyny ornament pisanki, lecz występują obok innych. Klasyczną siatkę przedstawia ryc. 104 „rzeszotko“, ryc. 45 i 46.

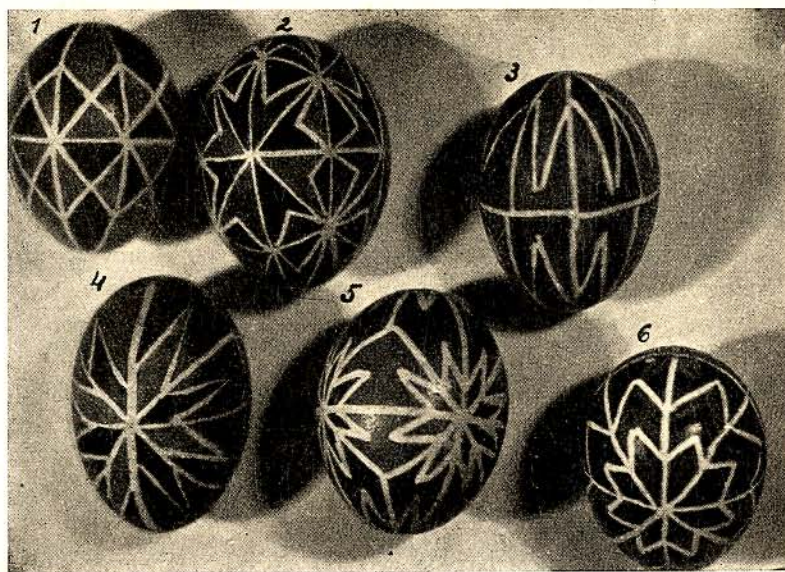
Motywy swastyki są widoczne na wielu pisankach, między innymi ryc. 111 i 112 zw. „pawułynia“. Zakończenie ramion swastyki przenajróżniejsze, ryc. 98, 101, 102, 114, 116, 117. „Wiatraczki“, „grabelki“, ryc. 34, 35, 65 do 70, 74, 75 są odmianą swastyki. Podwójne swastyki wyobrazają ryc. 71, 72, 111 i 112.

„Bezkonecznyk“ przedstawia ryc. 80 do 82. Dziwnym i niezrozumiałym dla mnie jest ornament na ryc. 47. Spirale przedstawione na wielu pisankach są odpowiednikami „bezkonecznyka“. Inne motywy ornamentacyjne pisanek znajdują wytlumaczenie w nazwie¹⁾.

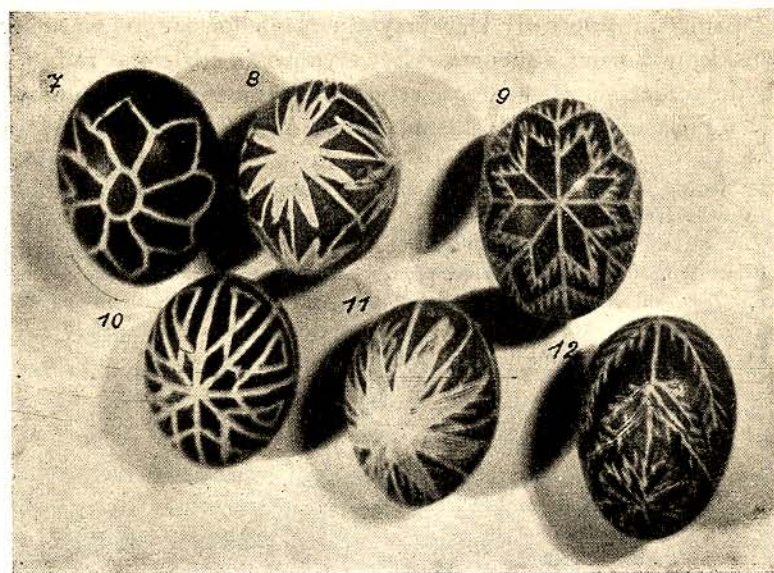
Pozwolę sobie na tem miejscu wyrazić najserdeczniejsze podziękowanie panu profesorowi Uniwersytetu Jagiellońskiego Kazimierzowi Moszyńskiemu i panu Tadeuszowi Sewerynowi za udzielone rady i wskazówki, dotyczące napisania tego artykułu, zaś panom Zygmuntowi Popielowi i Feliksowi Nowosielskiemu za pomoc w fotografowaniu pisanek.

¹⁾ Dążę do zebrania możliwie pełnej ilości pisanek ze wszystkich osiedli na Wołyń, by wytyczyć mapę rozmieszczenia poszczególnych ornamentów. By cel swój osiągnąć, zwracam się do ludzi dobrej woli, by pomogli mi w wykonaniu tego zamierzenia. Chętnych, chcących mi pomóc, proszę o zwrócenie się do Zarządu Okręgowego Polskiego Związku Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Równem na Wołyń, skrytka pocztowa 228, który udzieli szczegółowych informacji, jak należy zbierać pisanki, by przedstawiały pewną wartość naukową.

TABLICA I.

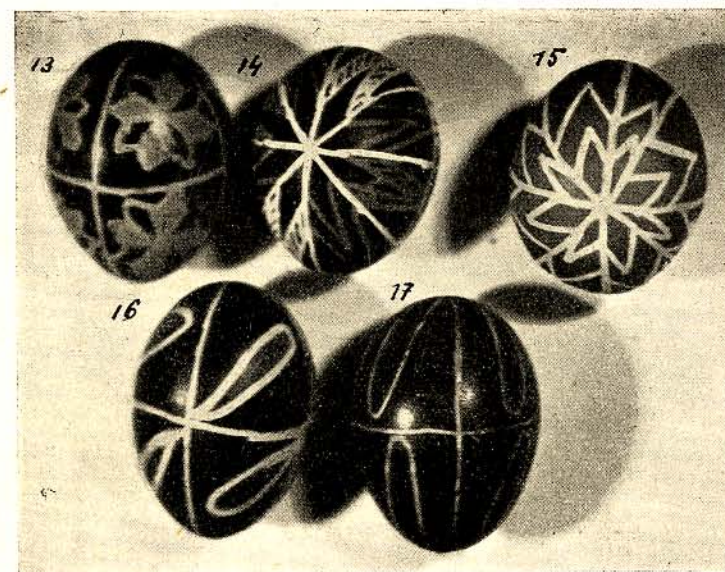

1. Huta Stepańska, gm. Stepań, pow. Kostopol *Roża*. — 2. Huta Stepańska, gm. Stepań, pow. Kostopol *lks.* — 3. Oleksin Mały, gm. i pow. Równe, *Popieczna róża*. — 4. Oleksin Mały, gm. i pow. Równe, *Podwójna róża*. — 5. Chocim, gm. Aleksandrija, pow. Równe, *Róża czubata*. — 6. Ożenin, gm. Chorów, pow. Zdołbuń.

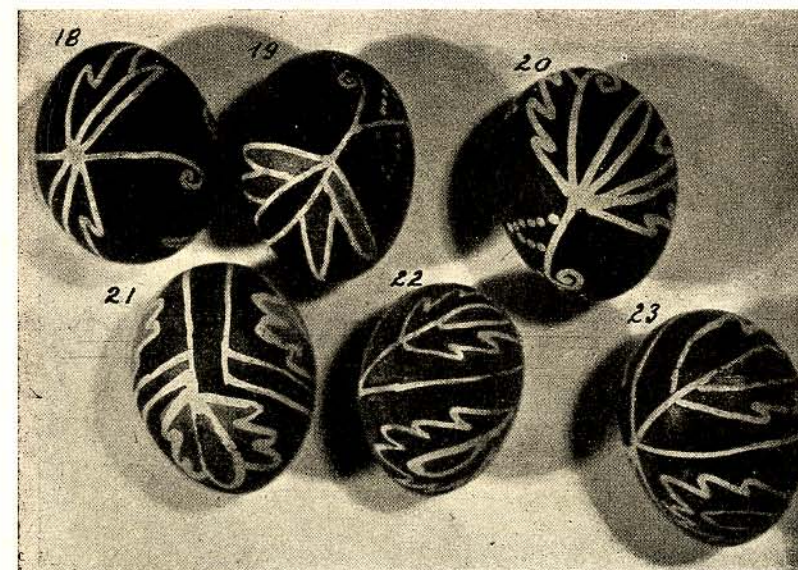

7. Tudorów, gm. Hoszeza, pow. Równe, *Połna róża*. — 8. Miłostów, gm. Dziadkiewicze, pow. Równe, *Róża sześciokrotna (szestyroha)*. — 9. Ulaniki, gm. Szczurzyn, pow. Łuck, *Chryzantem*. — 10. Nowy Dwór, gm. i pow. Równe. — 11. Miłostków, gm. Dziadkiewicze, pow. Równe, *Róża ośmiokrotna*. — 12. Futor Szlachecki, gm. Aleksandrija, pow. Równe, *Róża*.

TABLICA II.

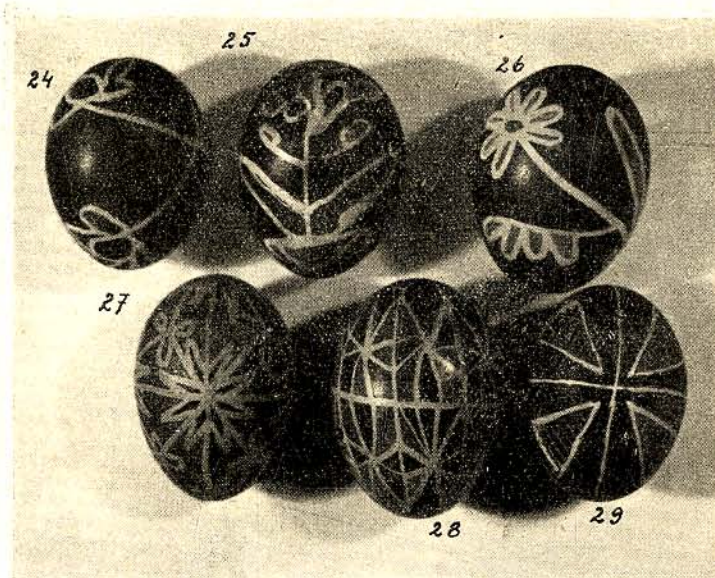

13. Pow. Włodzimierz. — 14. Mirohoszeza, gm. i pow. Dubno. — 15. Kudranka, gm. Ludwipol, pow. Kostopol, *Róża*. — 16. Korosićatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Ogórki*. — 17. Temne, gm. Stepań, pow. Kostopol, *Ogórki*.

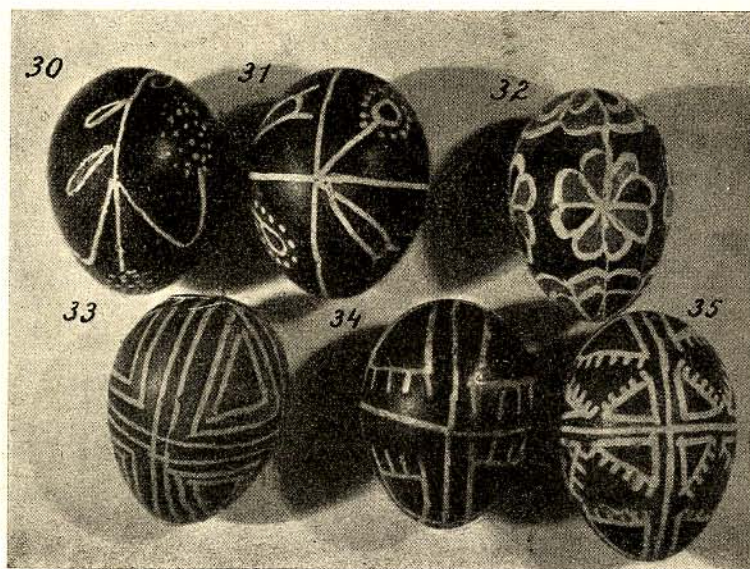

18. Tudorów, gm. Hoszeza, pow. Równe, *Dubowyj lyst*. — 19. Tudorów, gm. Hoszeza, pow. Równe, *Dubowyj lyst*. — 20. Tudorów, gm. Hoszeza, pow. Równe, *Dubowyj lyst*. — 21. Korosićatyn gm. Tuczyn, pow. Równe, *Dubowyj lyst*. — 22. Szubków, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Dubowyj lyst*. — 23. Korosićatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Dubowyj lyst*.

TABLICA III.

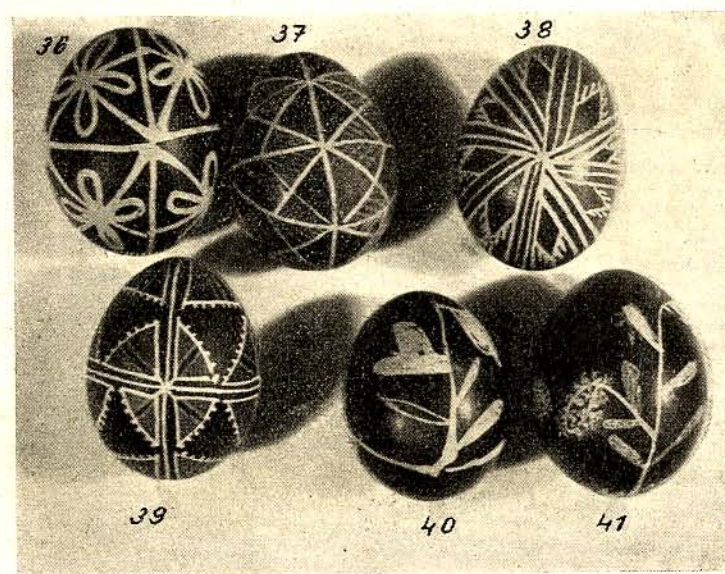

24. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Kwiat.* — 25. Tudorów, gm. Hoszeza, pow. Równe, *Kwiat.* — 26. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Kwiat.* — 27. Futor szlachecki, gm. Aleksandrja, pow. Równe, *Goździki.* — 28. Temne, gm. Kolki, pow. Łuck, *Kowale.* — 29. Olechnówka, gm. Derażne, pow. Kostopol, *Kwiat.*

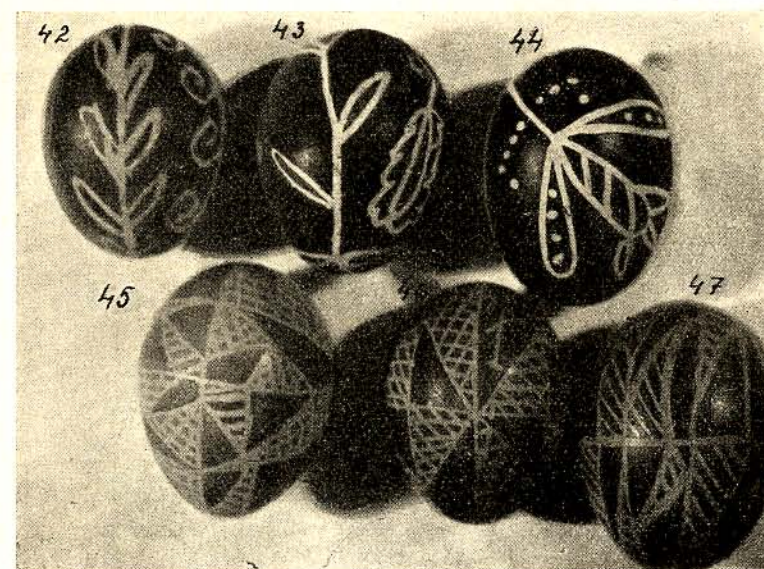

30. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Kwiat.* — 31. Szubków, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Kwiat.* — 32. Kustyń, gm. Aleksandrja, pow. Równe, *Kwiat.* — 33. Oleksin Mały, gm. i pow. Równe, *Listki (lystki).* — 34. Tudorów, gm. Hoszeza, pow. Równe, *Grabetki.* — 35. Remel, gm. Aleksandrja, pow. Równe, *Grabetki.*

TABLICA IV.

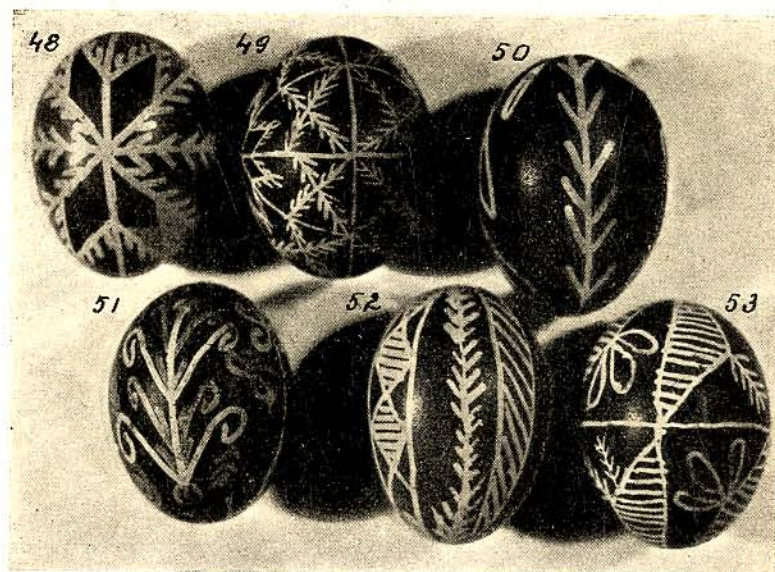

36. Pow. Włodzimierz, *Bez.* — 37. Ulaniki, gm. Szczerzyn, pow. Łuck, *Kliny małe.* — 38. Ulaniki, gm. Szczerzyn, pow. Łuck, *Pasy wąskie.* — 39. Wierzchów, gm. Chorów, pow. Zdobunów, *Kwiaty.* — 40. Lubochiny, gm. Krymno, pow. Kowel, *Winograd nierozwinięty.* — 41. Lubochiny, gm. Krymno, pow. Kowel, *Winograd nierozwinięty.*

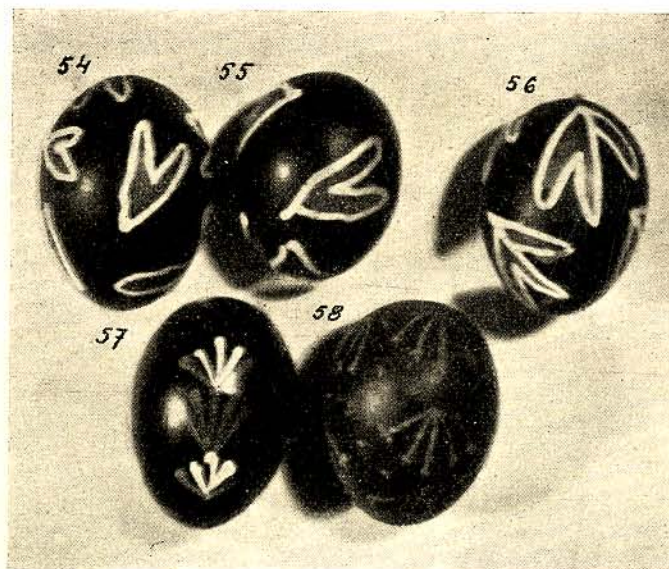

42. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Gałązka.* — 43. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Gałązka i liść dębowy.* — 44. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Gałązka i liść dębowy.* — 45. Temne, gm. Kolki, pow. Łuck, *Rzeszotko (6 kwiatów).* — 46. Temne, gm. Stepań, pow. Kostopol, *Rzeszotko (4 kwiaty).* — 47. Temne, gm. Stepań, pow. Kostopol, *Majtki (sztany).*

TABLICA V.

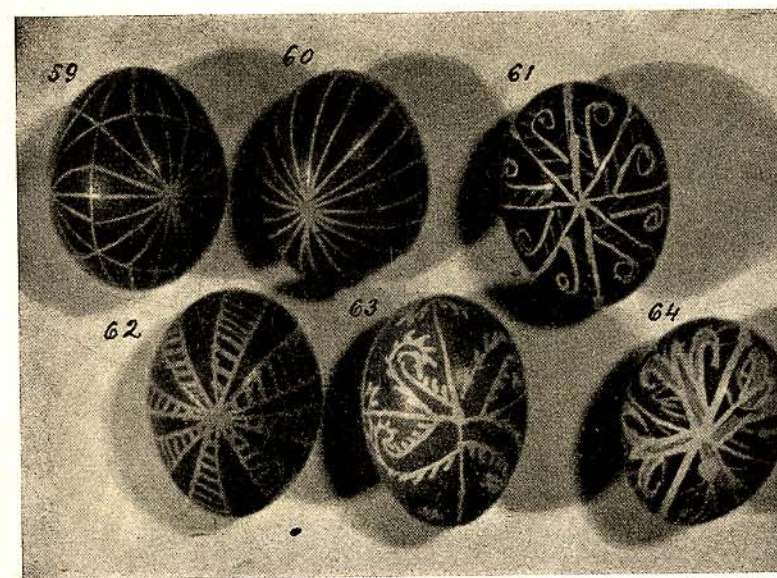

48. Chmielnik, gm. Szezurzyn, pow. Łuck, *Wianeczki*. — 49. Ulaniki, gm. Szezurzyn, pow. Łuck, *Wianeczki*. — 50. Tudorów, gm. Hoszeza, pow. Równe, *Galązka*. — 51. Pow. Włodzimierz. — 52. Pow. Włodzimierz, *Galązka*. — 53. Powiat Włodzimierz, *Galązka i bez*.

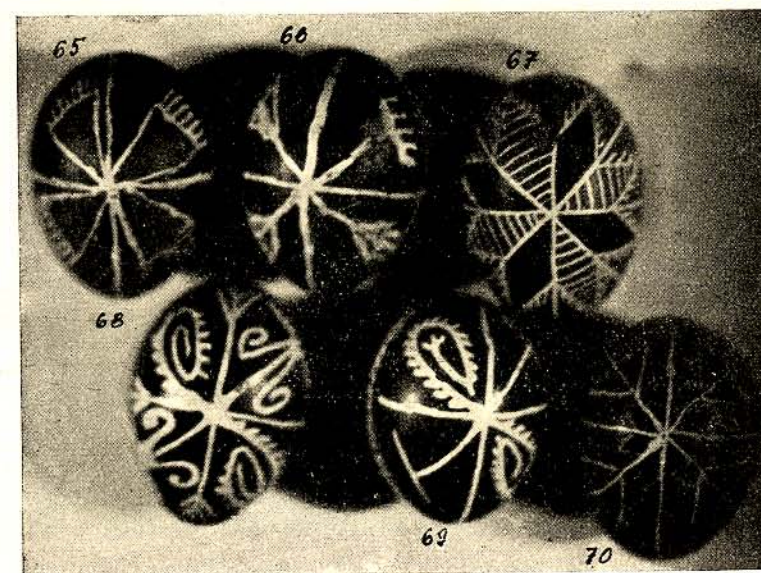

54. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Kuroczy łapki z pazurkiem*. — 55. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Kuroczy łapki z pazurkiem*. — 56. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Kuroczy łapki*. — 57. Powiat Włodzimierz, *Łapki*. — 58. Czebenie, gm. Rożyszcze, pow. Łuck, *Łapki*.

TABLICA VI.

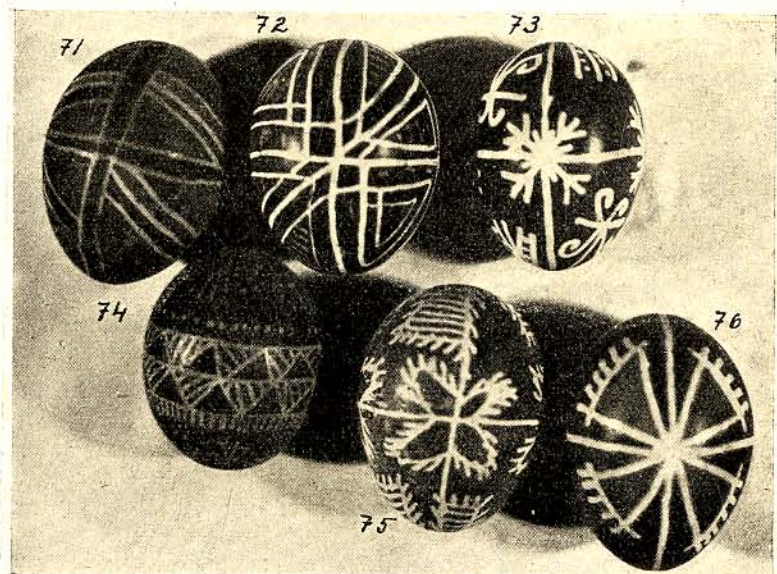

59. Temne, gm. Stepań, pow. Kostopol, *2 pająki*. — 60. Temne, gm. Stepań, pow. Kostopol, *Pająki (6)*. — 61. Olechnówka, gm. Derażne, pow. Kostopol, *Pająki*. — 62. Temne, gm. Stepań, pow. Kostopol, *2 pająki*. — 63. Futor Szlachecki, gm. Aleksandrija, pow. Równe, *Baranie rogi*. — 64. Miłostów, gm. Dziadkiewicze, pow. Równe, *Baranie rogi*.

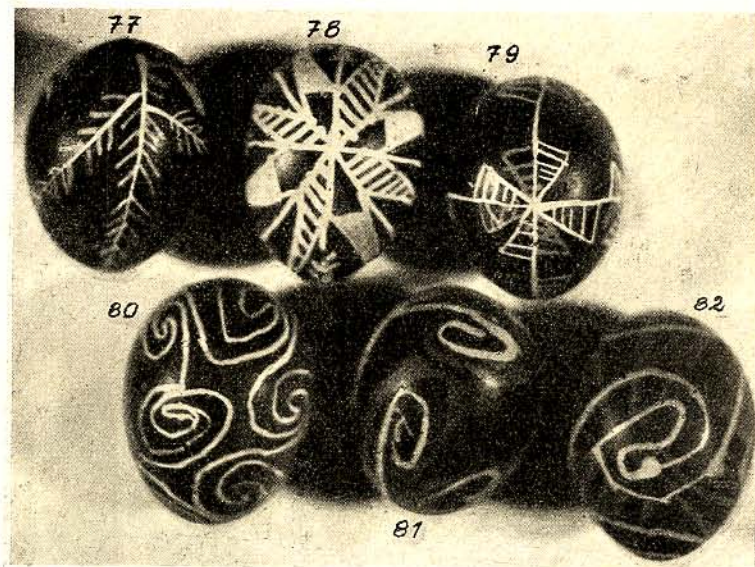

65. Krasnosiele, gm. Hoszeza, pow. Równe, *Wiatraczek*. — 66. Korościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Grabelki*. — 67. Ulaniki, gm. Szezurzyn, pow. Łuck, *Skrzydła wiatraka*. — 68. Pow. Włodzimierz. — 69. Pow. Włodzimierz. — 70. Olechnówka, gm. Derażne, pow. Kostopol, *Wiatrak*.

TABLICA VII.

71. Oleksin Mały, gm. i pow. Równe, *Poprzeczka (popereczka)*. — 72. Stadniki, gm. Chorów, pow. Zdobunów. — 73. Pow. Włodzimierz. — 74. Temne, gm. Stepań, pow. Kostopol, *Grzebionka*. — 75. Futor Szlachecki, gm. Aleksandryja, pow. Równe, *Drabinki*. — 76. Tudorów, gm. Huszcza, pow. Równe, *Wiatraczek*.

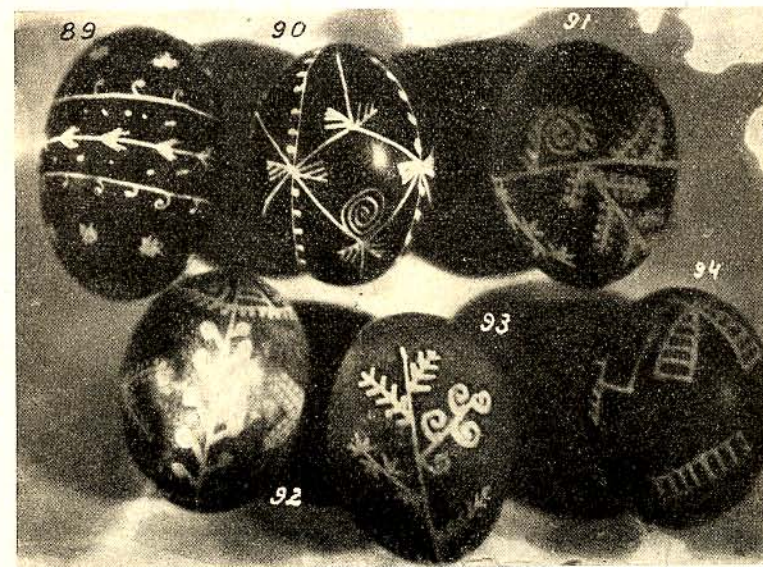

77. Lubochiny, gm. Krymno, pow. Kowel, *Różga wierzbowia wiosenna półrozwinęta*. — 78. Pow. Włodzimierz. — 79. Lubochiny, gm. Krymno, pow. Kowel, *Wiatraczki*. — 80. Ożenin, gm. Chorów, pow. Zdobunów, *Bezkonecznyk*. — 81. Krasnosiele, gm. Huszcza, pow. Równe, *Bezkonecznyk*. — 82. Ko- rościatyn, gm. Tuczyn, pow. Równe, *Bezkonecznyk*.

TABLICA VIII.

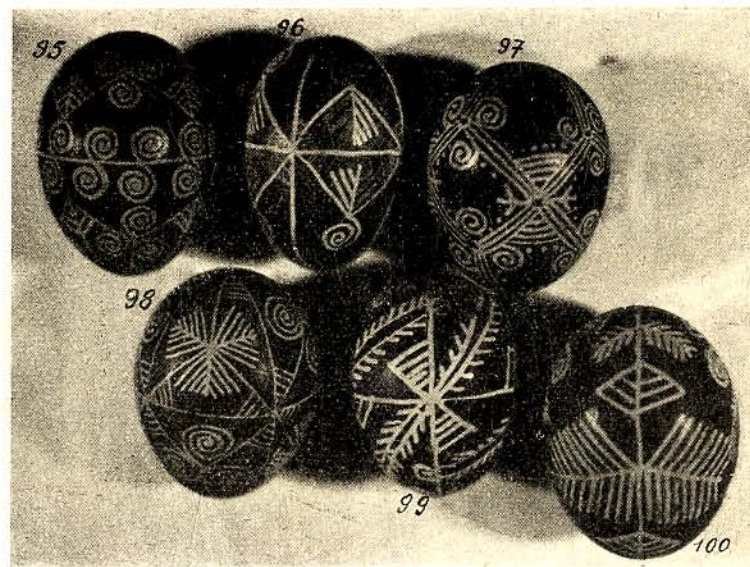

83—87. Jagodzin, gm. Bereźce, pow. Luboml. — 88. Jagodzin, gm. Bereźce, pow. Luboml, *Łańcuszek z gałzkami*.

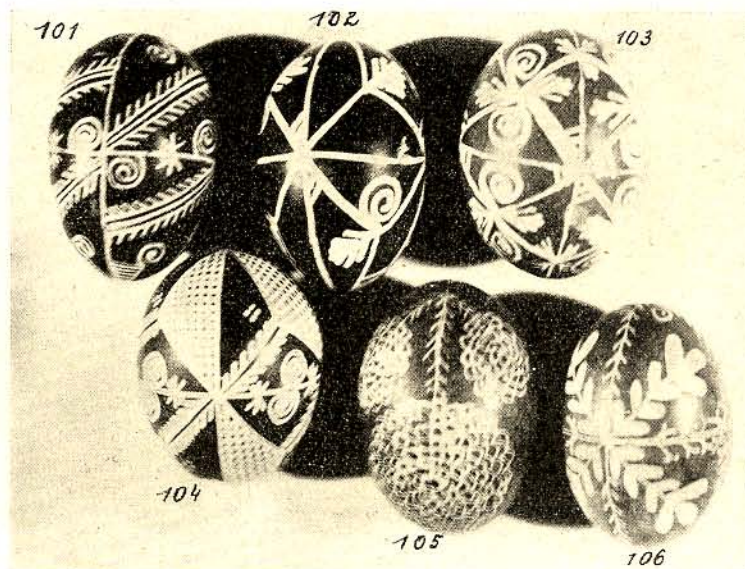

89. Huszcza, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Gwiazdy i słońce*. — 90. Opalin, gm. Huszcza, pow. Luboml. — 91. Jagodzin, gm. Bereźce, pow. Luboml, *Paski i zakurki*. — 92. Jagodzin, gm. Bereźce, pow. Luboml, *Paski i kropki*. — 93. Jagodzin, gm. Bereźce, pow. Luboml (odwrotna strona Nr 88). — 94. Jagodzin, gm. Bereźce, pow. Luboml.

TABLICA IX.

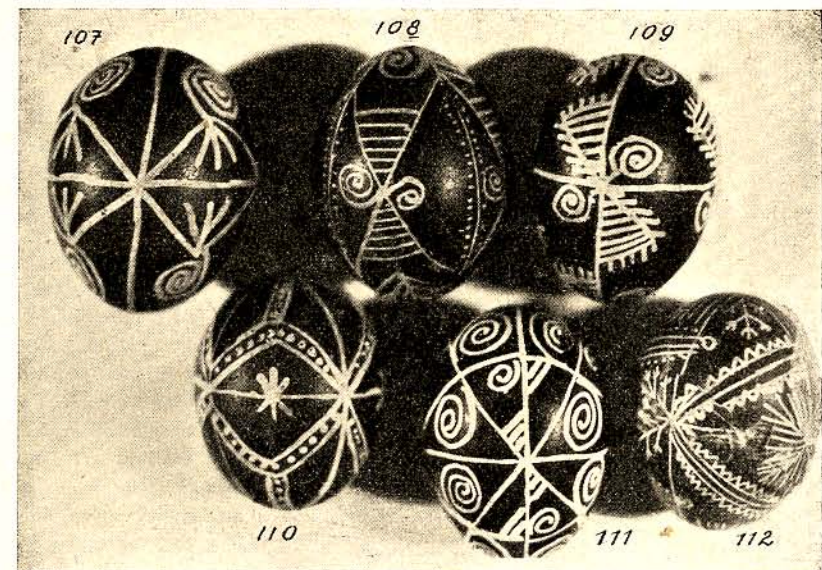

95. Smolary Stoleńskie, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Krażki, Jordan, Sukorki*. — 96. Opalin, gm. Huszcza pow Luboml, *Kaczki, Paski*. — 97. Równe, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Kosy*. — 98. Smolary Stoleńskie, gm. Huszcza, pow. Luboml. — 99. Smolary Rogowe, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Jordan, Krażki*. — 100. Wilezy Przewóz, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Paproc*.

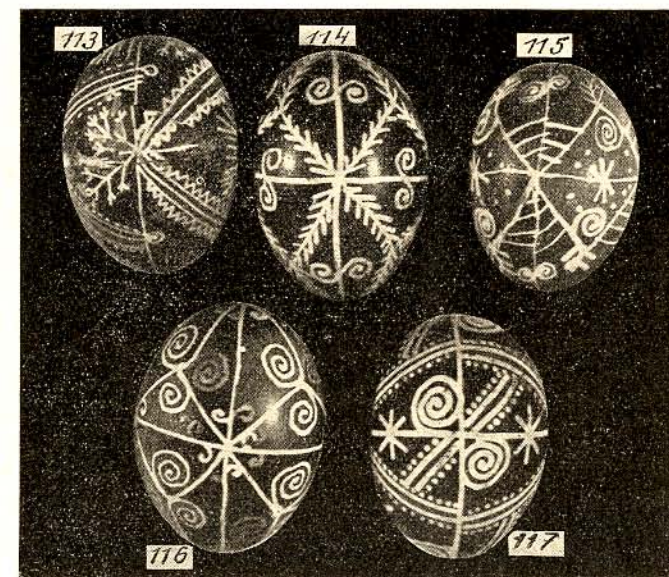

101. Smolary Stoleńskie, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Jordan, Jolynka*. — 102. Przekurki, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Wiatrak, Paproć, Kółka*. — 103. Huszcza, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Jolynki, Kaczki*. — 104. Zabuże, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Jodla, Siatka*. — 105. Zamostyce, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Kwiat*. — 106. Zamostyce, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Galęzki*.

TABLICA X.

107. Wólka Uhruska, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Kaczki*. — 108. Równe, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Drabinki*. — 109. Budniki, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Kluczki, Drabinki*. — 110. Huszcza, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Kropki, Krażki*. — 111. Przekurki, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Kółka, Paski*. — 112. Wólka Uhruska, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Pawułyńia*.

113. Wólka Uhruska, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Pawułyńia*. — 114. Huszcza, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Jolynka*. — 115. Grochowiska, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Jółka, Paproć, Dróżka*. — 116. Grochowiska, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Gwiazdki, Kropki*. — 117. Grochowiska, gm. Huszcza, pow. Luboml, *Kluczki*.